

Костюченко К.В. студентка II курсу історичного факультету
Дмитрієва С.М. завідувачка кафедри загальної, вікової та педагогічної
психології, кандидат психологічних наук, доцент

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ УВАГИ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність дослідження. Дана тема курсової роботи є актуальною тому, що у зв'язку із технічним прогресом підвищуються вимоги суспільства, в першу чергу до підлітків. Адже їм необхідно оволодіти певною системою умінь, знань та навичок, які сприятимуть входженню особистості в механізм суспільства як повноцінного спеціаліста з певної галузі науки. А це в свою чергу вимагає від учнів активного розвитку всіх пізнавальних процесів, насамперед, уваги, для якої даний віковий період є найбільш сензитивним.

Проблема вікових особливостей уваги підлітків та її врахування в навчально-виховному процесі не одноразово піднімалась на обговорення серед провідних психологів та педагогів. Глибоко досліджували розвиток уваги в підлітковому віці в процесі навчальної діяльності вчені Л. Божович, О. Леонтьєв, М. Добринін, І. Страхов, П.Я. Гальперін та інші.

Вагомий внесок у розвиток прикладних галузей психологічного знання вніс психолог, діяч харківської психологічної школи П.Я.Гальперін. Він розробив теорію уваги та разом із С. Кабільницькою обґрунтували формування уваги як розвиток самоконтролю у процесі поетапного формування розумових дій. Л. Бадалян, Л. Журкова, Є. Мастюкова вивчали синдром дефіциту уваги та причини його появи у дітей.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники виявляли вплив розвитку уваги на шкільну успішність з навчальних дисциплін. У працях І.Л.Баскакової, В.А.Бодрова, Р.П.Лаптієвої, Г.М.Зараковського, Т.В.Мазур, Б.П.Невельського та ін. показана роль окремих властивостей уваги у процесі навчання.

У результаті дослідження С.А.Лукомської були підтверджені й передбачені Л.М.Фоменко тенденції прогресивного розвитку уваги. С.А.Лукомська відзначає, що у період від семи до шістнадцяти років вікова еволюція уваги здійснюється нерівномірно за всіма її властивостями.

У працях зарубіжних учених (В. Джеймса, В. Вундта, Е. Тітченера, Т. Рібо, К. Кофки) було сформульовано фундаментальні поняття психології уваги і запропоновано важливі парадигми його експериментального дослідження. Та все ж залишилося ще багато невисвітлених аспектів даної проблеми. Зокрема, Л. С. Виготський, С. Д. Забрамная, С. Я. Рубінштейн займалися вивченням формування уваги у дітей з

інтелектуальною недостатністю, з метою вивчення основних недоліків уваги проводили спостереження та експерименти з учнями допоміжної школи. Дослідження цих фахівців показують, що при інтелектуальній недостатності всі властивості уваги порушені, але в той же час виявлено можливості корекції недоліків уваги. На основі вищезазначеного доходимо висновку, що тема нашої курсової роботи, вирішення якої має важливе теоретичне та практичне значення, є актуальною і недостатньо психологічно розробленою.

Мета дослідження полягає в теоретичному розкритті та експериментальному дослідженні видів та властивостей уваги у підлітковому віці, з'ясуванні ролі уваги у процесі учбової діяльності учнів середніх класів та визначенні сприятливих психолого-педагогічних умов для її розвитку, корекції та виховання уважності, вивченні особливостей розвитку уваги учнів підліткового віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблеми
2. Розкрити вікові особливості розвитку уваги у підлітковому віці.
3. Розробити шляхи розвитку уваги у школярів підліткового віку.

Методи та організація дослідження. Для вирішення поставлених завдань було проведено 5 методик:

Методика «Дослідження вибіркової уваги».

Методика «Особливості розподілу та стійкості уваги за таблицею Шульте».

Методика «Дослідження особливостей концентрації уваги».

Методика «Переключення уваги».

Методика «Дослідження обсягу та розподілу уваги за кільцями Ландольта».

Виклад основного матеріалу. В роботі було використано теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), методи збору емпіричної інформації (спостереження, опитування, тестування, бесіда) та методи обробки одержаних даних (кількісні та якісні). Психологічне дослідження було проведено із учнями 7 класу спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 12 ім.С. Ковальчука м. Житомира. Середній вік досліджуваних становив 13-14 років. Даною експериментальною роботою було охоплено 30 осіб, які представляли із себе малу вибірку, однак одержані результати дослідження та зроблені на їх основі висновки про вікові особливості уваги підлітків та їх врахування в навчально-виховному процесі будуть поширюватись на всю генеральну сукупність. Психологічне дослідження проводилось в середині навчального року, а основні методики з учнями на перших уроках, коли увага підлітків ще не розсіяна.

Соціальна ситуація розвитку у підлітковому віці істотно відрізняється від ситуації розвитку у дитинстві. Відбувається подальша соціалізація «Я» особистості, підліток усвідомлює свої права та

обов'язки, прагне долучитись до життя та діяльності дорослих, вступає у різні групові об'єднання.

Психічними новоутвореннями даного вікового періоду є – почуття дорослості як центральне новоутворення віку, формування самосвідомості, усвідомленої потреби у самовихованні, критичного ставлення до дорослих та потреби у самоствердженні у колективі ровесників [1].

Важливим психічним надбанням підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів, спричинений передусім новими, значно вищими вимогами учбової діяльності. Підліток вже в змозі самостійно організовувати свою пам'ять, мислення, уяву, певною мірою регулювати власні емоційно-вольові процеси, тощо.

Навчання підлітка ставить підвищені вимоги до його уваги, здатності зосереджуватись на змісті учбової діяльності і потребі у відволіканні від сторонніх факторів. Увага підлітка розвивається в зв'язку з формуванням у нього умінь вчитись і працювати і водночас стає одним з їх компонентів. Розвиток її відбувається в процесі шкільної і позашкільної діяльності підлітка. Учбова діяльність ставить підлітка перед необхідністю усвідомлювати завдання, включатися в його виконання незалежно від того, приваблює воно його чи ні в даний момент, відповідно організовувати свою діяльність і контролювати її хід та результати. Учбова діяльність вимагає як мимовільної, так і довільної уваги і сприяє їх розвитку. Значні досягнення в розвитку уваги підлітка виявляються у формуванні в них вищих довільних її форм, у виробленні уміння свідомо спрямовувати увагу на певні об'єкти, тривалий час на них зосереджуватись, переборювати відволікання, переключати увагу на нові завдання й розподіляти її. Ці позитивні зміни пов'язані із загальним психічним розвитком підлітка, зокрема, його мисленням. У 12 – 14 років спостерігається зростання в учнів обсягу уваги, її концентрації і стійкості [1].

У зв'язку з певною імпульсивністю, властивою даному віку, підлітку важко буває керувати своєю увагою в умовах підвищених вимог, що ставляться до нього. Проте він уже може змусити себе бути уважним, виконуючи навіть не цікаві для нього завдання.

У підлітка дедалі більше зростають можливості зосереджувати увагу на об'єктах, даних не тільки наочно, а й уявно. Особливо помітний прогрес у зосередженні уваги на об'єктах, даних уявно, в мовній формі і мало підтримуваних різними засобами унаочнення. Зростають можливості спрямовувати увагу на абстрактні об'єкти [там же].

Підлітковий вік характеризується вдосконаленням уміння розподіляти і переключати увагу. Практика навчальної діяльності часто ставить підлітків перед потребою переходити від одних об'єктів до інших, даних наочно й абстрактно. Вона змушує їх бути уважними до різного за змістом матеріалу, до способів його вивчення. Для підлітків

характерним є прагнення виховувати в себе здатність бути уважним, переборювати слабкі сторони своєї уваги. Увага стає більш контрольованою, зростають елементи контролю і саморегуляції, що є позитивною її рисою.

Формування позитивних властивостей уваги підлітків залежить значною мірою від способів педагогічного керівництва їх діяльністю. До них належить вміння вчителя володіти увагою учнів під час викладу матеріалу, включати їх у самостійну діяльність, викликати зацікавлення її змістом. Увага підлітків підтримується, коли вони, переборюючи посильні для них труднощі, бачать своє просування вперед у своїй діяльності.

С.Л. Рубінштейн підкреслював, що увага є в більшій мірі функцією інтересу, оскільки вона пов'язана з потребами особистості, з її прагненнями та бажаннями, із загальною її спрямованістю, а також з цілями, які вона собі ставить [3, с.158].

Всякий досвідчений педагог знає, що зацікавити учнів можна, тільки даючи їм свіжий, новий, ще невідомий матеріал, пов'язуючи його при цьому обов'язково з уже відомим, засвоєним. Це не просто зовнішній тактичний прийом. Він закорінений у самій природі інтересу. Збуджує інтерес і привертає увагу тільки те, що є свіжим, новим, і тільки за тієї умови, якщо воно якимось чином пов'язано зі знайомим. Тому вчитель повинен давати учням новий навчальний матеріал, але при цьому обов'язково посилається на вже здобуті знання учнів з даного питання.

Необхідною умовою успішного розвитку вищих психічних функцій може бути виховання уваги у підлітків. Особливо важлива її роль у процесі навчання. Дуже часто нерозуміння підлітками нового матеріалу, погане запам'ятовування, неможливість логічно зв'язати судження, здійснення помилок при виконанні письмових робіт пов'язане з недоліками уваги.

Виховання уваги створює такі внутрішні умови пізнавальної діяльності особистості, які є гарантією розвитку пам'яті, мислення, уяви, почуттів і волі. Слідкуючи за проявами уваги у підлітковий період, можна зазначити, що це період парадоксів. Показники уваги підлітка можуть бути досить високими, але вони напряму залежать від його особистого стану, яким йому не завжди вдається керувати. Так, у значущій для себе діяльності підліток здатний зосереджуватись на об'єктах, які подані опосередковано. При зацікавленій позиції виробляється вміння бути уважним, навіть, при заважаючих зовнішніх обставинах, зростає концентрація і стійкість уваги. При спілкуванні у референтному оточенні учень може виявити уважність, зібраність, спостережливість. В той же час підліток може впадати в стан глибокої байдужості до оточуючих, коли увага зовсім зникає зі складу пізнавальних процесів. Він нічого не чує, не бачить, може просто лежати

з напіввідкритими очима, знаходячись у стані глибокої втоми, що супроводжується спадом фізичних сил і байдужістю до довкілля [2].

Розвиток уваги у підлітковому віці відрізняється певною суперечливістю: з одного боку, у підлітковому віці формується стійка, довільна увага. З іншого боку – велика кількість вражень, переживань, бурхлива активність й імпульсивність підлітка часто приводить до нестійкості уваги і неуважності в навчально-виховному процесі. Неуважний і не зібраний на одному уроці (як правило, «не улюбленому»), учень може зібрано, зосереджено, зовсім не відволікаючись працювати на іншому («улюбленому») уроці [1].

Отже, у підлітковому віці відбувається подальший розвиток всіх властивостей уваги, що в свою чергу накладає відбиток на результати їх учбової діяльності. Тому, аби підтримувати інтерес у підлітків при вивченні нового матеріалу та організувати їх увагу, учитель не повинен застосовувати якихось особливих прийомів, адже найкращий спосіб так організувати навчальну діяльність, щоб в учня не було ані часу, ані бажання, ані можливості відволікатися на тривалий час. Цікава справа, цікавий урок здатні захопити підлітка, і він із захопленням буде працювати досить тривалий час, не відволікаючись. Активна пізнавальна діяльність сприяє організації його уваги [там же].

З метою вивчення рівня розвитку властивостей уваги у підлітків нами було використано ряд методик, які були апробовані науковцями, пройшли оцінку на валідність та дають змогу отримати інформацію про середні величини та закономірності стійкості, концентрації, обсягу та розподілу уваги.

Охарактеризуємо одержані результати проведеного емпіричного дослідження. Слід зазначити, що проведені методики тісно переплітаються за своєю суттю між собою, доповнюють та уточнюють одна одну.

З метою дослідження рівня вибіркості уваги було проведено відповідну психодіагностичну методику № 1. Проаналізувавши отримані дані і визначивши співвідношення результатів у відсотках, ми бачимо, що серед досліджуваних високий рівень підлітків, які мають середню та низьку вибіркості уваги. В свою чергу, високі показники низького рівня вибіркості уваги у підлітків можуть призвести до виникнення труднощів у запам'ятовуванні навчального матеріалу, нездатності зосередитись на одному предметі або об'єкті.

Метою проведення методики № 2 було прагнення дослідити особливості концентрації уваги в умовах напруженої діяльності. Підлітки у ході виконання поставленого перед ним завдання виявляли зосередженість та стійкість уваги, не допускали помилок при виконанні та брали до уваги швидкий плин часу. Однак, отримані результати свідчать про те, що 33 % досліджуваних осіб характеризуються середнім рівнем розвитку концентрації уваги, і, відповідно, 50% - низьким рівнем.

Учні з низьким та середнім рівнем концентрації уваги допускали більше помилок у заповненні запропонованої їм таблиці, однак працювали вони в рівномірному темпі. Обмеженість у часі була причиною виконання завдання поспіхом, що спричинило розсіяність уваги та забування правил заповнення геометричних фігур.

З метою дослідження особливостей розподілу та стійкості уваги було проведено методичку № 3. Проаналізувавши результати дослідження за даною методикою, було виявлено, що розподіл та стійкість уваги у семикласників розвинуті на середньому рівні. Це означає, що підліток здатен тривалий проміжок часу зберігати високу інтенсивність та концентрувати увагу на певних об'єктах при умові емоційної насиченості матеріалу, важливості та значимості виконання завдання для людини, його відповідності її інтересам та потребам.

Четверта методика дозволяє визначити таку властивість уваги, як переключення. Більшість досліджуваних виявили низький рівень розвитку даної властивості уваги, лише 2 учні проявили високі та середні показники у здатності швидко та свідомо переносити увагу з одного предмета на інший. На нашу думку це означає що, учням було надто важко водночас контролювати дотримання усіх умов виконання завдання та свідомо переключати увагу з одних об'єктів на інші.

Провівши останньою методикою № 5, ми дослідили та проаналізували таку властивість уваги, як обсяг, що дало нам змогу визначити, на скількох об'єктах людина здатна зосередити свою увагу за одиницю часу. Як виявилось, у досліджуваних увага варіює від високопродуктивної до середньопродуктивної та низькопродуктивної (S1- 1,11 до S5 – 0,45). Хоча були окремі учні, у яких отримані показники були значно вищими від середньогрупового показника, та ті, у яких вони були значно нижчими від середньогрупового значення. Було з'ясовано, що обсяг уваги у підлітковому віці варіює від 4 до 5 об'єктів.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження за всіма методиками, доходимо висновку, що у підлітків всі властивості уваги є недостатньо розвинутими. Високих та середніх показників серед досліджуваних учнів виявлено небагато, що означає, що учні не займаються самостійним розвитком уваги, яка в свою чергу може спричиняти труднощі в організації їх учбової діяльності.

Стан уваги у підлітковому віці нестабільний, він постійно змінюється у зв'язку з видом діяльності самої людини. Впродовж тижня простежуються підйом уваги. Найвищі показники припадають на середину тижня. Тобто можна припустити, що тут наявний ефект входження у стан роботи. А зниження уваги та її найнижчі показники припадають на вихідні дні, оскільки у ці дні учні відпочивають від розумової праці.

Проведений експеримент свідчить про необхідність організації цілеспрямованої роботи з підлітками з розвитку їх властивостей уваги.

Можна запропонувати такі рекомендації для поліпшення рівня розвитку уваги у підлітковому віці. Слід вдосконалювати вміння підлітків переключати та розподіляти увагу під час учбової діяльності. Крім того, доцільним було б так організовувати навчальну діяльність, щоб навчальна ситуація була пов'язана з актуальними проблемами, переживаннями, інтересами підлітка, адже, якщо мотиваційна сфера перебуває на високому рівні, то увага стає стійкою та концентрованою. На нашу думку, доречним методом для підвищення загальних показників рівня якості уваги стане проведення корекційно-розвиваючих вправ, ігор, методик, які спеціально створені з метою поліпшення пізнавальних процесів людини.

Список використаних джерел

1. Вікова та педагогічна психологія / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. – К: Просвіта, 2001. - 416 с.
2. Дормашев Ю.Б. Психология внимания: Учебник / Ю.Б.Дормашев, В.Я. Романов. - М.: МПСИ: Фринта, 2002. - 376 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основные свойства внимания / С.Л. Рубинштейн // Психология внимания / Под. Редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. М.: Омега-Л. – 2005. – 858 с. – (Серия: Хрестоматия по психологии).